

SZENT-IVÁNYI ILONA

A MUSZLIM REFORMIRÁNYZATOK
ÉS A KERESZTÉNYSÉG
PÁRBESZÉDÉNEK LEHETŐSÉGEI

Az iszlám 1400 éves története során mindvégig szorosan érintkezett a kereszténységgel, hol küzdött ellene, hol békésen együtt éltek. 2001. szeptember 11. után már megkerülhetetlen kérdés a nyugati világban az iszlám kultúra megismerése, az iszlámhoz való viszony kialakítása. Ebben fontos szerepe van a nyugati keresztény egyházaknak, ökumenikus szervezeteknek.

A zsidó-keresztény kultúrkörben nevelkedett nyugati gondolkodó egészen más fogalmi szókészlettel rendelkezik. Más nyelven beszél. És ugyanilyen máságtudattal néznek ránk muszlim testvéreink is. A Kelet és a Nyugat egymást kiegészítő ellentétével van dolgunk. Az orientalisták körében is vita folyik arról, hogy az iszlámot keleti vagy nyugati vallásként értelmezzék. (Az iszlám, mint a Közel-keleten alapított, monoteista vallás, mindenképp a nyugati vallási világ része, ugyanakkor civilizatórikusan a zsidó-keresztény Nyugattal szemben mégiscsak a Keletet képviseli.) Számunkra a liberális nyugati demokrácia, a vallás szerepének csökkenése, vagy a valláskritika mind megszokott természetes adottságok.

Az *iszlám* arab szó, feltétlen odaadást, belenyugvást, megbékélést jelent; ugyanaz a töve, mint a *szalám* (béke) szónak. Az iszlám szó gyöke: *s[z]-l-m*, mely eredeti értelmében békét jelent, vallási értelemben pedig Istennek való teljes alávetettséget, feltétlen odaadást. A muszlim hagyomány lényege az Isten-ember-kijelentés hármásának viszonya.

A nyugati ember mostanában mégis szorongva gondol az iszlámra. Hiába igyekeznek csillapítani borzolt kedélyét mérsékelt muszlim hittudósok és nyugati orientalisták nyilatkozatai, akik szerint a terroristák éppúgy visszaélnék Isten nevével, mint egykor a keresztes lovagok vagy az inkvizítorok tették.

Az iszlám irányzatai

Az iszlám közel másfél milliárd ember vallása. Az iszlám nem egységes, legalább annyira sokszínű, mint a kereszténység. Két fő ága van: a fősodor *szunnita*, a hívek közel 90%-a tartozik ide, és a maradék 10% *síita*. E tanulmányban főként a szunnita iszlámmal foglalkozunk.

Az iszlám vallási ellenzékét is két nagy csoportba sorolhatjuk. Egyrészt az iszlámista, radikális ellenzékre, akik fundamentalista alapon elleneznek minden újítást. Számuk kb. 10–15% lehet. Másrészt a Nyugaton – így Európában is – egyre nagyobb hangot kapó reformista ellenzék, amelynek képviselői az iszlám keretein belül nyugati mintára keresik a válaszokat az új kihívásokra.

Az iszlám történeti-földrajzi elhelyezkedésében is jelentős különbségek mutatkoznak.

Lehetséges-e a párbeszéd?

A három egyistenhívő „ábrahámi vallás” bizonyos közös gyökereket, évszázados kölcsönhatásokat illetően mutat közös vonásokat, de alapvetően három különböző világvallásról beszélhetünk. Ahogy nemrégiben magyarul is megjelent kötetében Jacques Ellul francia történész részletesen kifejti, bizonyos azonosságok ellenére az iszlám jelentősen különbözik, egészen más a hitfelfogása, mint a kereszténységnek.¹

Az iszlám törvényvallás – akárcsak a judaizmus. A törvény a kötőanyaga. Mohamed nemcsak vallás-, hanem államalapító is volt; nemcsak próféta, de hadvezér is. Ezért az iszlámnak már a keletkezésétől fogva sajátossága – ami majd csak a modernizáció korában válik kérdésessé –, hogy benne a vallási és az államügyek nincsenek szétválasztva; a muszlim világban nem valósult meg a szekularizáció. Felemás nyugatosító kísérletek persze történtek, így az utolsó perzsa sah, Mohammed Reza Pahlavi országglása alatt Iránban, Burgiba elnöksége idején Tunéziában vagy – más modernizációs mintát követve – Szovjet-Közép-Ázsiában. Ám csupán egyetlen alkotmányosan is szekuláris alapokon álló, világi muszlim állam van: Törökország.

Ha vallástipológiai szempontból vizsgáljuk a három ábrahámi vallást, arra a megállapításra jutunk, hogy az iszlámban és a judaizmusban is nagyobb hangsúly esik a helyes cselekvésre (ortopraxis), mint a helyes tanra (ortodoxia), ezért a teológia helyét a vallásjog tudománya foglalja el. A muszlim országok egyetemein a hittudományi karok megfelelője a vallásjogi kar.

Míg a keresztények az *ortodoxiára* figyelnek, vagyis hitükön keresztül kapcsolódnak Istenhez és a világhoz, addig a muszlimok az *ortopraxist* gyakorolják, az élet teljes megvalósulása tehát a hagyományok szerint történik.

---

¹ Ellul, Jacques, *Islám és zsidó-kereszténység* (ford. Bende József). Pannonhalma, 2007.

Reformizlám

Ma az iszlám éppúgy ezerarcú, mint a kereszténység. Mindkettő missziós vallás, még ha a kereszténység az évszázadok során fokozatosan le is zárta erőszakos, kegyetlen hittérítő hadjáratait a gyarmatosítók oldalán, amely sok fájdalmat, szenvedést és gyakran kultúrávesztést okozott a leigázottaknak. Az iszlám szélsőséges, fundamentalista híveinek magatartása sok hasonlóságot mutat a középkori keresztények inkvizíciós viselkedésével – ami semmiképpen sem lehet felmentés az iszlám szélsőségeinek számára.

Ha lassan is – és a radikálisok által bitorolt médiafigyelemhez képest nem sok feltűnést keltve –, de elkezdődött valamiféle reformáció az iszlámban. Ennek gyökerei egészen a 19. századi iszlám modernista reformtörekvésekig nyúlnak vissza.

A 2005. novemberi franciaországi lázongásokra válaszul a francia imámok szövetsége elítélő nyilatkozatot adott ki. Daw Meskine, a Francia Imámok Tanácsának főtitkára írta: „elkötelezett muszlimok soha nem vesznek részt zendülésben, szabotázsban, erőszakos cselekményekben, mert az ellenkezik az iszlám alapvető tanításával.” Valóban: a Párizs-környéki imámok és hívő muszlimok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy lecsöndesítsék a feldühödött tömeget. Hasonlóképpen, a 2005-ös londoni terrorcselekmény után az angliai muszlim vezetők többsége elítélte az erőszakos akciókat.

Az iszlám országonként, irányatonként különbözik, változik. Nyugat-Európában is érzékelhető az iszlám megújulása, ezt bizonyítja a Svájcban élő Tariq Ramadan, vagy a németországi Bassam Tibi munkássága, akik a felvilágosult nyugati iszlámot képviselik.

Az európai iszlámot kétfelé húzzák: míg egyfelől az utcai aktivisták és szélsőséges vallási vezetők a Korán, a szunna szó szerinti értelmezését és alkalmazását követelik, addig a másik oldalon a reform elkötelezett hívei állnak.

Reformizlám – sokakban ez a jelzős szerkezet is zavart okoz, hisz az iszlámot sokan egynemű tömbnek tekintik, és az erőszak lencséjén keresztül nézik. A reform hívei bátor kiállásuk miatt szállkák mindazok szemében, akik a muszlimokat be akarják szorítani a hitetlen világgal vívott küzdelem zsákutcájába.

Irakban, Észak-Afrikában és Európában a reformok hívei egyre inkább az iszlamisták támadásainak vannak kitéve. A reformerek az iszlámot dogmamentes, rugalmas vallásnak tekintik, amely alkalmazkodni tud a modern világ sokszínűségéhez, és ők azok, akik az állam és a mecset szétválasztását követelik. „Az iszlámban bekövetkező reformok nélkül sehol sincs remény a muszlimok számára, mert a reformok mozdítják előre a dolgokat” – írta az egyiptomi költő és

drámaíró, Ali Salem szeptember 11-e után.² Az iszlám szélsőségek – Salem véleménye szerint – semmi köze a valláshoz, sokkal inkább egy önző elmebaj szüleménye.

Sok nyugat-európai muszlim értelmiségi érezte, hogy fel kell emelnie szavát a szélsőségek ellen, és egyúttal látta, hogy a megváltozott geopolitikai helyzetben az iszlám szerepe és befolyása döntő lehet, ezért is van oly nagy szükség a reformok bevezetésére.

A reformizslám tárgyalásakor ki kell térnünk az „iszlám reformáció” fogalmára. Gyakran találkozunk ezzel a kifejezéssel, mely az iszlámban folyó megújulási mozgalmat a keresztény protestáns reformációval hozza párhuzamba. Bár bizonyos, alulról jövő törekvések valóban párhuzamba állíthatók, ma mégis egészen más geopolitikai és társadalmi körülmények állapíthatók meg világszerte, mint annak idején, a 16. században volt.

Iszlám reformáció – „fából vaskarika”?

A nyugati világban sokan kételkedve fogadják az iszlám reformjáról szóló beszámolókat. Nem is csoda, hiszen a sajtó nap mint nap az iszlám szélsőségesek terrorcselekményeiről, a fundamentalista nézetek immáron európai térnyeréséről, a közel-keleti válság kiéleződéséről tudósít. Ezekből a hírekből inkább arra lehet következtetni, hogy az iszlám reformja még nincs napirenden.

Európa nagyvárosainak arculatát az elmúlt tizenöt évben teljesen megváltoztatta a török, arab, afrikai, ázsiai – jórészt iszlám vallású – bevándorlók jelentős számbeli növekedése. Bizonyos nagyvárosok utcáin ma már gyakoribb a „Szálem Alejkum”, mint a „Hello” köszöntés.

A nyugati demokráciákban igazi döbbenetet mégis az keltett, hogy a bevándorlók második nemzedékéhez tartozó fiatalok nagy számban váltak fogékonyra a fundamentalista nézetekre. Azok a fiatalok, akik már születésüktől fogva a befogadó ország állampolgárai, anyanyelvként beszélik a befogadó ország nyelvét, minden nehézség ellenére többé-kevésbé beilleszkedtek új hazájuk társadalmába; de sokukat még ez sem tudta megóvni attól, hogy kapcsolatba kerüljenek radikális hitszónokokkal, esetenként terrorszervezetekkel.

Ezek a fejlemények azonban ma már nem csak a zsidó-keresztény Európát aggasztják. Ezt a fajta, az iszlám vallásra hivatkozó erőszakot a most formálódó iszlám reformcsoportok is elítélik. Ha lassan is, de megindultak a reformok az iszlámban, noha ennek hatását és befolyását ma még hiba lenne túlértékelni.

² Salem, Ali, *An Apology from an Arab*. Time Magazine 2002. szeptember 1.

Ezeket a hitújítókat nevezhetjük az iszlám protestánsainak is, abban az értelemben, hogy protestálnak az iszlám fundamentalizmus, szélsőséges dogmatizmus ellen.

Egy arab reformista honlap (www.aafaq.org) rendszeresen élesen bírálja az arab országok kormányait és vezetőit, akik – a honlaptulajdonosok szerint – nem hallják meg a kor szavát, nem érzik a reformok égető szükségét. A reformisták a világhálón is több cikkben bátorítják hittestvéreiket, hogy hallassák hangjukat a reformok mellett és éljenek a sajtó lehetőségeivel. „Hamis az a nézet, hogy csak két választási út van az arabok számára: az iszlamizmus vagy a diktatúra. Létezik egy harmadik út is, ez pedig a reformok, a demokrácia, a liberalizmus útja” – írja a honlap főszerkesztője. A honlap szerint az arabok millió álmodoznak arról, hogy szabadságban és emberi méltóságuknak megfelelően élhessenek. A reformista honlap megnevezi azokat a kiemelkedő arab vezetőket, akik megpróbálták reformokat bevezetni, akik a modernizáció, a demokratikus intézmények mellett álltak ki, egyben elítélték a zsarnokságot és küzdöttek a tudatlanságból fakadó gyűlölet ellen. (Ilyen volt például Rifa'a Rafi' Al-Tahtawi egyiptomi sejk, Khayr Al-Din Al-Tunisi Tunéziában, 'Abd Al-Rahman Al-Kawakibi Szíriában, Jamal Al-Din Al-Afghani, Muhammad Abduh, és mások.) Nemcsak az arab társadalmak, de mára lassan az egész világ úgy gondolja, hogy ezek a vezetők elbuktak, és helyettük szélsőséges vallási vagy katonai diktatúrák tartják kézben a hatalmat.

A kereszténység reformációja a Biblia nemzeti nyelvekre fordításával, majd az ehhez kapcsolódó nyelvi-kritikai elemzésével kezdődött. A Korán szövegének kritikája tabu a fundamentalisták szemében. Eddig az egyik legkiválóbb Korán-szövegelemzés egy Christoph Luxenberg álnéven író német nyelvészprofesszor tollából jelent meg 2000-ben, *A Korán szír-arámi olvasata* címmel.

Mára már több nyugati iszlámtudós is foglalkozik a Korán-szövegkutatással. Köztük az egyik legjelentősebb a szíriai származású, Franciaországban élő és tanító Bassam Tahhan arab nyelvészprofesszor. Tahhan cikkeiben, előadásaiban a „protestáns iszlámot” képviseli, amely elismeri a vallás- és gondolatszabadságot, megkérdőjelezi a kanonizált gyűjteményes szunna érvényességét, elveti a hadíszok egy részét, mivel ezek tanítása nem a Koránban gyökerezik. Tahhan 2006-ban, egy marokkói UNESCO-konferencián ezt mondta: „racionalistának lenni annyit tesz, mint beismerni, hogy az ortodox (konzervatív) vallási megközelítés alapvetően helytelen.” Tahhan hangsúlyozza, hogy a Koránt is, akárcsak a Bibliát, mindenki szabadon értelmezheti, hogy a szent szövegeknek is többféle értelmezése lehetséges. Rámutat arra a tényre, hogy a Korán mai szövegét 901-ben, Ibn Mujahid kanonizálta, azt megelőzően sokféle szöveg volt használatban. Ezekből mind a mai napig számos változat maradt fenn.

Theodore Nöldeke német orientalista több könyvet szentelt a különféle Korán-szövegek történetének. Ezeket a könyveket lefordították arab nyelvre, de mivel a hivatalos iszlám szerint tiltott irodalomnak számítanak, vallási szamizdatként terjednek a reformokra nyitott hívők között.

De Bassam Tahhan nemcsak a Korán-szöveg hitelességét, hanem az egyetlen isteni igazságot is megkérdőjelezi. Álláspontja szerint Isten szabad akarattal áldotta meg az embert és sokszínűnek teremtette ezt a világot. Ez forradalmian új nézet, eddig muszlim tudós nyíltan soha nem vállalta ezt a meggyőződést. Bassam Tahhan a marokkói francia nyelvű napilapnak, a *Telquel*nek nyilatkozva 2006-ban kifejtette, hogy szerinte a fejlődésnek a *saría*, az iszlám törvényi rend a legnagyobb akadálya. A magát protestáns muszlimnak valló Tahhan az iszlám-ban rejlő sokféle dimenzióról beszél, az a szándéka, hogy létrehozza a „protestáns muszlimok” közösségét.³ Ennek a közösségnek a céljai között szerepel a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása, és annak elismerése, hogy nem övék az egyedül üdvözítő vallási igazság. Tahhan elutasítja azt a fundamentalista nézetet is, hogy a szunna a Koránnal egyenértékű lenne. Álláspontja szerint a Korán tanításából nem vezethető le a nők megkövezésének gyakorlata vagy a bor (áttételesen: az alkohol) teljes tilalma sem. De az is csak a hagyományokban gyökerezik és nem a Koránban található, hogy a férfiak joga a nők feletti teljes uralom. Ez a szunna azon tanításán alapul, amely szerint a nők hite és értelme alacsonyabb rendű a férfiakénál.

Egyelőre csak egy maroknyi kisebbség vallja ezeket a nézeteket, de ők azzal nyugtathatják magukat, hogy a jelentős reformok hívei kezdetben mindig kevesen voltak. Ám nem csak a reformpárti iszlám hívők reménykednek abban, hogy egyszer az ő tanításuk többségi hitté válik.

Hasonló, a Korán szó szerinti értelmezését megkérdőjelező célokat már ázsiai muszlimok is megfogalmazznak. Indonéziában, a legnagyobb muszlim országban már ötödik éve működik a Liberális Iszlám Hálózat (JIL), amelynek követelései között szerepel az állam és a mecset szétválasztása, a Korán anyanyelvi használata és szabad értelmezése, az egynejlőség bevezetése, a különböző vallások házassága. A helyi fundamentalista muszlim radikálisok egyelőre hevesen támadják őket.

---

³ Tahhan, Bassam, *A Muslim Intellectual Calls for 'Protestant Islam'*. *Special Dispatch Series* 2006/1198. <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sd&ID=SP119806>.

Tariq Ramadan

Tariq Ramadan a fiatalabb nemzedéket képviseli. 1962-ben született egyiptomi muszlim családban, Svájcban. Az egyetemen francia irodalmat és bölcseletet tanult. Jelenleg az oxfordi St Anthony's College-ban az iszlám tudományok professzora, emellett a brüsszeli Európai Muszlim Hálózat elnöke.

Ramadan elkötelezett híve annak a nézetnek, hogy a nyugati világban élő muszlimok ne tekintsék magukat idegeneknek, átmeneti lakosoknak, hanem sokkal inkább teljes jogú állampolgároknak, akiknek jogaik és kötelességeik vannak. Az elidegenedés helyett az integráció mellett érvel. *Európainak lenni (To Be a European)* című munkájában megkísérli áthidalni az ellentétet a muszlim identitás és az európaiság között. A muszlim bevándorlóknak azt tanácsolja, hogy ne keverjék össze a kultúrát és a vallást. Gyermeküknek be kell fogadniuk az adott ország kulturális ízlését és szabályait. Ramadan elítéli a „mi és ők” hozzáállást, amely sok nyugati muszlim közösségben megfigyelhető. Szerinte ezt az ellentétet igenis át lehet hidalni.⁴

Ugyanakkor több nyugati értelmiségi azzal vádolta meg Ramadant, hogy „kétfelé beszél”, vagyis mást mond a muszlim közösségekben, mint a nyugati hallgatóságnak. Ő maga egyébként nem lépett fel keményen a saría törvénykezés, a nők megkövezése ellen.

A mai iszlám legfontosabb történése az a csendes forradalom, amely a Nyugaton élő muszlimok körében zajlik a demokrácia mellett – állítja a *Global Viewpoint* sajtóügynökségnek adott interjúban Tariq Ramadan, az egyiptomi Muszlim Testvérek alapítójának, Haszan al-Bannának az unokája.

A HVG 2005/30. számában megjelent interjúban azt mondja Ramadan: „a muszlimoknak is önbírálatot kell gyakorolniuk: fel kell térképeznünk azokat a területeket, ahol hatékonyan meg tudjuk állítani a terrortámadások elkövetőit vagy kitervelőit. Első lépésként szembe kell szállnunk az iszlám ama értelmezéseivel, amelyek gyűlöletet és erőszakot hirdetnek. Foglalkoznunk kell a muszlimok ama büntudatával is, amely azért támad fel bennük, mert nem érzik »jó muszlimoknak« magukat. Gyakran tapasztaljuk, hogy ezek az erőszakosan és ésszerűtlenül viselkedő fiatal muszlimok látszólag jól beilleszkedtek a társadalomba. Munkájuk van, egyetemre járnak, megházasodnak. De úgy érzik, hogy valamilyen módon beszennyeződtek, és egyre messzebb kerülnek az iszlám által festett eszményi képtől. Ilyenkor találják meg őket a dzsiháid szószólói.”

⁴ Ramadan, Tariq, *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford, 2005.

Majd Ramadan így folytatja elmélkedését: „a jelképes tettek hatása tagadhatatlan. Hosszú távon azonban egy valódi integrációt előmozdító politikára lenne szükség Európában, olyanra, amely megérti, hogy a vallási és nemzetiségi különbözőség lesz Európa jövője, nem csupán egy átmeneti problémával állunk szemben. A legnagyobb baj az, hogy hiányzik a kölcsönös bizalom, és a muszlimokról szerte Európában negatív kép alakult ki. A muszlimok úgy érzik, nem kedvelik őket abban a társadalomban, amelyben élnek, és a fajgyűlölet, az iszlámellenesség is aggasztó méreteket öltött. [...] Végül pedig a kormányoknak és a muszlim közösségeknek közösen kell részt venniük az imámok képzésében. Jelenleg a legtöbb imám külföldről érkezik. A jövőben őket is Európában kell képezni, olyan imámokat, akik beszélnek az európai nyelveket és az európai társadalomhoz igazított iszlámot tanítanak. Ez létfontosságú kérdés, mert csak így lehet megakadályozni, hogy befolyásra tegyenek szert a gyűlöletet és erőszakot hirdető imámok.”

Az iszlám jövője Európában – vagy Európa jövője az iszlámmal

Ramadan egyik legújabb könyve a *Nyugati muszlimok és az iszlám jövője* címet viseli. Ez eddigi előadásainak, nézeteinek összefoglalója. A kötet bevezetőjében Ramadan az egyetemessel való találkozásról ír, és megállapítja, hogy nincs iszlám teológia, iszlám *hitvallás* van. Ennek a hitvallásnak a lényege pedig a *tawhid*, amely Isten abszolút egységének megvallása.

Az iszlámban a Korán az utolsó Kijelentés, mely emlékeztet és irányít, a Koránból tanuljuk meg, mit mondhatunk Istenről. Isten ismerete önismerethez vezet – írja Ramadan. A Korán a Kijelentés maga, Isten szava, de a Kijelentés felfogásához kell az ember, a maga értelmével, hitével.

A különböző szellemi áramlatok besorolása kapcsán azt írja, hogy az iszlámnak számtalan áramlata van Nyugaton és a muszlim országokban egyaránt, mind a szunnita, mind a síita hagyományban.

Ezek között Ramadan hat főbb szunnita irányvonalat különböztet meg:

1. Skolasztikus hagyományhűség (tradicionalizmus): szigorúan követik a Korán és a sunna kijelentéseit, nem sok helyet adnak a szövegek korszerűbb értelmezésének, nagyon szigorúak az istentisztelet, az öltözködés és egyéb muszlim vallási szokások megtartásában. Visszautasítják az *idzstihád* által nyújtott újraértelmezéseket.

2. Szalafita szószerintiség (literalizmus): a szószerinti értelmezés hívei. Bizonyos értelemben hagyományhűek, de nem fogadják el a vallási jogi iskolák közvetítő szerepét. *Salaf* a próféta követőinek a megnevezése. Megtaláljuk őket Szaúd-Arábiában, Jordániában, Egyiptomban, Szíriában.

3. Szalafita reformisták: egyetértenek abban a szószerinti értelmezés híveivel, hogy nincs szükség a jogi iskolák közvetítő szerepére; a Koránt és a szunnát kell értelmezni, alkalmazni; az iszlám korai évszázadaikhoz nyúlnak vissza, amikor az egyéni értelmezés érvényesült. Ez az irányzat a 19–20. századi muszlim reformista törekvésekből nőtt ki. Míg az eredeti szövegekhez ragaszkodnak, ugyanakkor nagyon fontosnak tartják az ész, az értelem szerepét a vallási szövegek korszerű értelmezésében. Számtalan Nyugatra kivándorolt muszlim, köztük Ramadan is ehhez az irányzathoz tartozik.

4. Politikai szalafita szószerintiség (literalizmus): politikai fundamentalizmussal párosuló vallási irányzat. Többen a reformisták közül tértek át hozzájuk. A szövegek szószerinti értelmezése a gyakorlatban politikai és társadalmi cselekedetekkel párosul. A Nyugatot teljesen elutasítják, *dar al-harbnak* (háborús területnek) tartják, és dzsihadra (szent háborúra) szólítanak fel, kisebb hálózatokban működnek.

5. Szabadelvű (liberális) vagy észelvű (racionalista) reformisták: a nyugati gondolkodás és integráció követői. Ilyenek voltak Kemal Atatürk támogatói. Tanaik szerint a társadalmi kérdésekben nem a Korán és a szunna a mérvadó. Az értelmes érvelésnek nagy szerepe van mozgalmukban. Bassam Tibi és hívei sorolhatóak ide.

6. Szufik: vallási misztikusok, sokféle, szerteágazó irányzat, mely Nyugaton is gyökeret vert. Különböző (dervis) rendekben működnek. Isten megtapasztalásán van a hangsúly, és belső életre, imádkozásra szólítanak föl.

Az út (*al-saríá*)

Ramadan szerint a kulcs a *saríá* modern értelmezésében van. A szó gyökere: *sa-ra-a*, a forráshoz vezető ösvényt jelenti. Amíg a *sahada* a muszlim lét gyökere, az egyéni hithűség kifejezése, addig a *saríá* azt mutatja meg, hogyan legyen és maradjon hívő a muszlim. Ramadan azt mondja, hogy ebben az értelemben a *saríá* nem csak az iszlám egyetemes alapelve, tétele, hanem egész kerete és gondolatvilága az emberi történelem megvalósulásának. A *saríá* az alapvető hittételek korpusza, vagyis megvalósulása, a hithű muszlim kapcsolódási pontja, összekötő kapocs az isteni akarattal. Az iszlám kapcsolódási pontok világában ez a legalapvetőbb tétel. Posztmodern korunk közepette is azt bizonyítja, hogy egyedül az isteni értékek egyetemesek, ezek a hittételek örökérvényűek, nincsenek időhöz és helyhez kötve.

Bárhon éljenek is a muszlimok a világban, megpróbálják megélni hitüket, követik a *saríát*, vagyis a forráshoz vezető ösvényt. Ez a muszlim lét alapja. Amint a

muszlimok naponta ötször imádkoznak, elmondják a sahadát, azalatt is a sariát alkalmazzák. Mert a saría alapja az erkölcsi tudat és gyakorlat, a személyes hithű meggyőződés. Ez az út vagy ösvény érthetőbbé válik az útmutatás figyelembevételével, amely az emberi lét minden mozzanatát érinti. Meg kell azonban jegyezni, hogy a számtalan szabály alkalmazásában vannak eltérések.

Az iszlám tanítás átfogó jellege miatt találunk utalást az egyéni hitélet különböző formáira, viselkedési szabályaira. Nehéz lenne határvonalat húzni az egyéni és a közösségi hitélet, a hit és értelem, a vallási és közéleti szabályok közé. Az iszlám saría az élet egészét öleli fel.

De ne felejtjük el, hogy ezt az utat emberek alakították ki, olyan nagy muszlim tudósok, mint Abu Hanifa vagy al-Shafii, akik bizonyos elveket alakítottak ki a szövegek értelmezéséhez és alkalmazásához. Ezek az elvek azt szolgálták, hogy olyan szabályokat alakítsanak ki, amelyek megmutatják az erkölcsös, hithű muszlim lét lényegét a Korán és a szunna alapján. A saría az emberi értelem szüleménye. A vitathatatlan forrás a Könyv maga és a prófétai hagyomány. De Ramadan szerint felbecsülhetetlenül nagy munka az a hagyaték, amelyet iszlám tudósok hoztak létre a vallási szabályok, az útmutatások, az üzenet átadásával. Iszlám tudósok és jogtudósok rendszereztek a szabályokat.

Az *al-urf* az a hagyomány vagy szokás, amelynek nagy ereje van az iszlám-ban; de a korok, szokások változnak, így nem is annyira a szó szerinti értelmezés, mint inkább az eredeti szándék és szempontok a fontosak.

Ebben az újraolvasásban ne feledjük, hogy a saría anyaga emberi szerkezet, néhány vonatkozása felett eljárt az idő, de a Korán és a szunna tanítása örökérvényű. A prófétai hagyomány azt mondja, hogy „Isten százévenként küld valakit, aki a vallást megújítja”. Ez az új szemlélet nem a forrásokat, hanem a mi emberi látásmódunkat változtatja meg.

Az integráció feltételei

A muszlimok számára az alapkérdés: hogyan őrizhetik meg hitüket és közben hogyan válhatnak egyenrangú polgárokká a nyugati világban?

A kérdés kétoldalú: egyfelől, hogyan tekint a Nyugat az „idegen” vallásra, kultúrára? Elvárja, hogy integrálódjanak, vagy hozzá is járulhatnak valamivel? Ramadan állítja, hogy a saría a hithűség útja, a forráshoz vezető ösvény; azt tanítja, hogy mindent integráljunk, ami nem ellenkezik alapvető hittételeinkkel. Ez az iszlám egyetemesség: minden jót befogadni, bárhonnan jöjjön is. Ez tette lehetővé, hogy muszlimok milliói otthont találjanak a világ számos pontján. A

feladat, hogy integrálni tudják az élet különféle területeit, amelyek nincsenek el-
lentétben a hittételekkel, és be tudják fogadni azokat.

A reform első lépései Nyugaton

Az előbbi részekben Ramadan kifejtette, hogy mi az iszlám hatáskör szer-
kezete. Az iszlám üzenetének egészét reformálni kell. A nyugati muszlimok há-
rom kérdésre keresik a választ: Kik vagyunk? Hol vagyunk? És hogyan akarunk
valahova tartozni?

A Nyugat lehetne a szövetség területe. Az iszlám korai évszázadaiban az *ula-
ma* (vallásjogi tudósok) hozta létre a területek megkülönböztetését aszerint, hogy
kik laknak ott, és mennyiben érvényesül az iszlám törvénykezés. Ennek akkor
történelmi okai voltak, és segített a muszlimoknak jogi ügyekben. Így alakult ki
a *dar al-iszlám* (muszlimok által irányított) és a *dar-al-harb* (ellenség által uralt)
területek fogalma. Ezekről a Koránban és a szunnában nem történik említés.

Al-Shafii nyomán megkülönböztetünk egy harmadik területet is, mely a *dar
al-ahd*, vagyis a szerződés, a megállapodás földje. Ezek azon területek, ahol poli-
tikai értelemben nem az iszlám az uralkodó, de békeszerződést és együttműkö-
dési megállapodást kötöttek egy vagy több muszlim országgal. Ez az osztályozás
mindenképp segíthet a jelen nemzetközi politikai szinten.

A nyugati gyarmatosítók hódításai óta jelentős változás ment végbe a musz-
lim világban. A globalizáció csak fokozza annak szükségességét, hogy jelentős
változás menjen végbe a muszlim gondolkodásban is. Az iszlám tanítás minden
korban és mindenhol érvényes, ugyanakkor a területek iszlám megkülönbözte-
tése, mivel a szent iratokban ez nem is szerepel, már nem időtálló. Meg kell talál-
ni egy új iszlám önazonosságot Nyugaton. Az új helyzetnek új kihívásai vannak,
és új értelmet kell nekik adni. Ezt nevezi Ramadan nyugati területnek.

Bassam Tibi, németországi iszlám tudós, a Göttingeni Egyetem professzora,
a szíriai Damaszkuszban született. Tibi szunnita muszlim hívő, egyfajta újkon-
zervatív álláspontot képvisel az európai iszlám gondolkodásban. *Keresztes háború
és dzsihad* című könyve, amelynek alcíme *Az iszlám és a keresztény világ*, magya-
rul is megjelent 2003-ban.⁵ A szerző jól ismeri otthonról az iszlám kultúrát, illetve
németországi egyetemi tanulmányainak idejéről a nyugati civilizációt, a felvilá-
gosodás dialektikáját. A zsidó-keresztény Európa és az iszlám megbékélését hir-
deti. Európában az iszlám közösség tagjai közül egyre többen értenek vele egyet.

---

⁵ Tibi, Bassam, *Keresztes háború és dzsihad: Az iszlám és a keresztény világ* (ford.
Deréky Géza). Budapest, 2003.

Az iszlámban zajló megújulási mozgalom csakis belülről lehet eredményes. Az említett tudósok nem a más vallásúakat, hanem saját vallásukon belül a fundamentalista szélsőséget tartják a legveszélyesebbnek. Hirdetik az emberi jogok tiszteletben tartását, a nők egyenjogúságát, a demokrácia vívmányait. Az iszlám és a Nyugat akkor lesz képes beszédbe elegyedni egymással, ha mindkét oldalon őszinte, párbeszédre nyitott képviselők ülnek, s mögöttük tömegek vannak. Ez a folyamat megkerülhetetlen, és nemcsak Törökország uniós csatlakozási tárgyalásai, hanem sokkal inkább az Európai Unióban élő közel harmincmillió muszlim polgár miatt is.

De említhetnénk még más, Európában élő és tanító muszlim tudósokat is, akik keresik a választ az iszlám újfajta nyugati megjelenésére; akik azt szeretnék, ha a muszlim hívők is megtalálnák a helyüket az adott társadalmakban, és beindulna az integrálódás folyamata anélkül, hogy ez vallásuk, kultúrájuk elvesztésével járna.

Köztük is az egyik legjelentősebb: Nasr Hamid Abu Zayd egyiptomi iszlámtudós, aki kairói egyetemi professzor volt. A Korán hermeneutikai megközelítéséről írt könyvei miatt a fundamentalista iszlám képviselői elűdözték hazájából, állásvesztésre ítélték. 1995 óta Hollandiában él feleségével, de számtalan európai egyetemen vendégprofesszor. Kritikusan szemléli az iszlám teológia, bölcsélet hozzáállását a törvényhez, a társadalmi kérdésekhez. A hermeneutikai megközelítés elkötelezett híve: a Koránt és a szent iratokat csakis *korunk* történelmi és kulturális összefüggésrendszerében lehet valósan értelmezni. Ez a megközelítés adhat teret és erőt a muszlim társadalmak megújulásához, változásához.

Keresztény teológiai megközelítés

Nézzük meg, milyen keresztény teológiai válaszok születtek erre az újfajta kihívásra. Vajon foglalkoznak-e, s ha igen, akkor kik, a nyugati iszlámban végbemenő változásokkal?

Felix Körner német jezsuita, az ankarai Lisieux-i Szent Teréz plébánia lelkésze az ankarai egyetemen mélyült el az iszlám tudományban. Meglepő volt számára a modern ankarai iszlám gondolkodás, amely a muszlim reformáció alapja lehet. 2005-ben jelent meg *Revizionista Korán-hermeneutika a kortárs török egyetemi teológiában* című munkája.⁶ Vajon az iszlám elég nyitott-e arra, hogy újraértelmezze a maga hagyományát? – teszi fel a kulcskérdést Körner.

---

⁶ Körner, Felix, *Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Theology*. Würzburg, 2005.

A másik neves német jezsuita tudós, aki a muszlim–keresztény párbeszéd elkötelezettje, Christian W. Troll. Ő 1937-ben Berlinben született, teológiát és bölcséletet tanult a bonni és a tübingeni egyetemeken, majd 1961 és 1963 között Bejrútban mélyült el az arab nyelv és az iszlám tudományában. A nyolcvanas évek végétől a Birminghami Egyetem Iszlám Tanulmányi Központjának volt a vezetője évekig. E témában számtalan könyve és szakmai cikke jelent meg. Egy fontos tanulmánya, a *Haladó gondolkodás a kortárs iszlámban* 2005. őszén jelent meg.⁷ A szerző úgy látja, hogy a korszerű iszlám fejlődésének útját két erő, nevezetesen a korszerűség és a hitelesség összeütközése gátolja. A végső megoldás az iszlám korszerűsítésében, illetve a modernitás iszlamizálásában rejlik. Sokan teszik fel a kérdést, kultúra-e vagy vallás-e valójában az iszlám? Troll is megkülönbözteti a kulturális iszlám és az iszlamista iszlám jelenlétét. Kulturális iszlámon azt a hagyományos népegyházi mintát érti, amely egy adott társadalomban megélt, gyakorolt, megvallott hitbeli közösséget jelent. Az iszlamizmus ezzel ellentétben az Írás szigorú betartását jelenti és azt, hogy annak érvényt is akar szerezni a társadalomban. Ez végső esetben erőszakhoz is vezethet. Troll szerint az iszlám újraértelmezésében jelentős szerepe van az *idzstihádnak*, amely a példa nélküli, önálló jogi döntést jelenti, újraértelmezést az írások alapján. A lélekből fakadó, lélek vezérelte iszlám kezében van a kulcs a megoldáshoz – vallja Troll –, mert az képes úgy alkalmazkodni a modern világhoz, hogy közben nem veszíti el a vallás igazi lényegét, tanítását.

Troll még hozzát teszi, hogy döntő változásra van szükség az iszlám törvénykezésben az emberi jogokat illetően is. Szerinte a mások jogainak tiszteletben tartása, a lelkiismereti szabadság fogalmának bevezetése, az egyéni önmeghatározáshoz való jog nélkülözhetetlen a változáshoz.

Befejezésül Avery Dulles jezsuita teológusnak a budapesti/müncheni *Mérleg* című folyóiratban megjelent tanulmányából⁸ idéznék: „A világ vallásai közötti viszony gyakran ellenséges volt a múltban, és ez sokhelyütt ma is így van. Ha kézbe vesszük a napilapokat, alig kerülhetjük el, hogy zsidók és muszlimok, muszlimok és hinduk, hinduk és szikhek, vagy éppen iszlám- és Bahá'í-hívók közötti viszályról olvassunk. A történelem folyamán a felsorolt vallások mindegyike került már összeütközésbe a kereszténységgel. Persze maga a kereszténység is kivette részét a vallások közötti ellenségeskedésekből és háborúkból. A kereszt-

⁷ Troll, Christian W., *Progressive Thinking in Contemporary Islam*. Konferenciaelőadás, 2005. szeptember, <http://www.sankt-georgen.de/leseraum/troll28.pdf>.

⁸ Dulles, Avery SJ, *Krisztus a vallások között* (ford. Bizáczki Varga Balázs). *Mérleg* 2002/1.

tények üldözték a zsidókat, és szent háborúkat vívtak a muszlimok ellen. A kereszténységben belül testvérharc dúlt a protestánsok és római katolikusok között, de nem egyszer a keleti keresztények között is. [...] A közlekedés és közléscsere korszerű eszközei olyan kultúrákat hoznak közel egymáshoz, amelyek részleges önállóságban fejlődtek ki a Föld különböző területein. A találkozás egyfajta kulturális sokkot eredményez, különösen azoknál a nemzeteknél, amelyek nem mentek végig az iparosodás és modernizáció folyamatának különböző állomásain, ami Nyugaton kétszáz évvel ezelőtt megtörtént. Észak-Amerika és Nyugat-Európa keresztényei mostanra már hozzászoktak ahhoz, hogy a zsidókkal, muszlimokkal, buddhistákkal és gyakorlatilag az összes többi vallás tagjaival nap mint nap érintkezzenek. Ahol jelentős mértékű a bevándorlás, és a közléscsere korszerű eszközei általánosan rendelkezésre állnak, egyetlen vallás sincs már abban a helyzetben, hogy jogot formálhasson a terület kizárólagos vallási uralmára, és megóvja híveit a más vallásokkal találkozásuktól. Akár tetszik, akár nem, legtöbben arra vagyunk ítélve, hogy vallásilag kevert társadalomban élünk, amely sokféle hitű emberekből áll, és olyanokból is, akiknek egyáltalán nincs hitük.”

Mindannyiunk számára megszívlelendő Dulles megállapítása, amely szerint „a jelenlegi válsághelyzetben a vallások előtt hatalmas lehetőség nyílik arra, hogy legyőzzék az emberek közötti gyűlölködést és erőszakot, és elősegítsék a kölcsönös tisztelet és szívélyes összefogás megvalósulását. A tét azonban hatalmas. Ha a különböző vallási közösségek elutasítják, hogy a türelem útját kövessék, és megtagadják a részvételt a tiszteletteljes párbeszédben, a visszaesés a kölcsönös vádaskodásba és gyűlöletbe komoly veszéllyel fenyeget. Az ellenségeskedést és vérontást igazolandó ismét visszaélhetnek a vallással, amint ez oly gyakran megtörtént már a történelem folyamán. Ahogyan a szeptember 11-i eseményekkel kapcsolatban II. János Pál pápa megjegyezte: „Nem engedhetjük meg, hogy mindaz, ami történt, a megosztottság elmélyüléséhez vezessen. A vallás soha sem használható fel az ellenségeskedés indokául.”

Possible Methods in Christian – Muslim Dialogue, with Special Interest on Reform Muslim Movements in the West

---

During the 14 hundred years history of Islam, there has always been an interaction with Christianity. For times it was quite peaceful for other ages burdened with violence. The literal meaning of Islam is peace; surrender of one's will for the pleasure of God. Islam has several different traditions and branches today, like many of the world religions.

We can observe a fairly new movement within Islam, namely the liberal reform movement in the West. Some scholars call it Islamic Reformation. Reformation has yet to influence Muslims.

The term is formed on the name of the Protestant Reformation, but is quite different from that movement which was based on a change in religion and resulted in a change in society. What is intended instead is something like the development of liberal religion, sometimes called "modernism" of the late nineteenth century.

The proposed movement advocates the use of analytical and scholarly techniques to gain a balanced understanding of the meaning of the Qur'an, by emphasizing equally the analyses of the historical, economic, and social conditions that brought about the holy texts.

One of the key outstanding figures of modern Western Islam is Tariq Ramadan. He is an academic and Islamic reformer, who argues that Islam's future can only be secured by rereading its teachings in the context of the modern world, and that this process is already underway in Europe.

(Rev. Ilona Szent-Iványi, Unitarian minister, PhD researcher)

Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész, teológiai oktató, PhD-ösztöndíjas. Teológiai diplomát az Evangélikus Hittudományi Egyetemen (EHE), unitárius lelkészi oklevelet pedig az Oxfordi Egyetem Harris-Manchester Kollégiumában szerzett, ezután erkölcs- és folyamat-teológiát tanult a Chicagói Meadville/Lombard Teológiai Főiskolán. A Magyarországi Unitárius Egyházban ifjúsági lelkész, hitoktató, majd külügyi titkár; 1992 és 1998 között a belvárosi unitárius egyházközség vezető lelkésze; 1994 és 2001 között püspökhelyettes volt. 2001 és 2006 között a Nemzetközi Szövetség a Vallásszabadságért (IARF) európai képviselője és irodavezetője volt. 1989-től hazai és nemzetközi konferenciákon tartott előadásokat. Jelenleg az EHE Doktori Iskolájának hallgatója, PhD-dolgozatának témája: *A keresztény és európai reformizmus irányzatok közötti párbeszéd lehetősége*. A Wesley János Lelkészképző Főiskola oktatója, a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet felügyelő bizottságának elnöke és a Keresztény–Zsidó Társaság elnökségi tagja.

B. KISS ATTILA

ADAM FRANCK (1639–1717) PÁLYÁJA¹ (4.)

Az 1705-ös nagyszombati béketárgyalásokról szólván, amelyeken Adam Franck is részt vett, Lodewijck van Saan gondosan számba vette a magyar protestáns egyházakat ért károkat: „Tarpa egész nagy falu, 1659-ben Tarpáról Rosengbergbe utazott Francke úr. A Vág folyón utazott, 112 falun át, mind reformátusok és lutheránusok voltak, de 1705-ben már nagyrészt katolikusokká lettek” [80v]. Beesing „korábban egy virágzó, kedves kisváros, mostanság sokat változott, mert a római katolikusok elvették az evangélikusoktól (lutheránusoktól) a templomukat” [44].² Leírásai érzékeltetik a háború pusztításait az egyes vidékeken: „Pápán sok református ember élt, de most már alig-alig vannak. 1680-ban volt itt egy református gimnázium, de 1704-ben egy nap kétszer is gazdát cserélt a város: először a magyar elégedetlenek (kurucok), majd a császáriak jöttek be, három nappal később pedig a horvátok, akik szintén császári zsoldban álltak, és szintén sarcot követeltek. Akik ezt nem fizették meg, azoknak felperzselték a házát. Így 46 házat felgyújtottak” [76]. Kicsit korábban: „Debrecen nagy, fal nélküli város a nagy alföldön fekszik, amelyet elpusztított a hosszú háború, az emberek a környező falvakat is elhagyták, ezért most már öt-hat órányi a várostól semmi mást, csak pusztaságot látni. Amikor 1705-ben a császári csapatok bejöttek, hogy elfoglalják a várost az elégedetlenektől (a Rákóczi-pártiaktól), az összes városlakó – 100 fő kivételével – elszaladt Debrecenből” [75v]. A magyarországi felkelés okait azonban nemcsak a vallási sérelmek szempontjából tárgyalja:

[36] Ebben az időben a magyarok felkelést indítottak a császár ellen a szabadságuk megvonása miatt. Egy úrtól Bécsben úgy hallottam, hogy a császárt az egész nép nagyon rossznak tartja, mivel a karlócai béke megkötése után Magyarországot eltörölte; hogy a magyar emberekkel úgy kell bánni, mint a gyerekekkel, folyton pálcával koppintanak az orrukra, nehogy engedetlenkedjenek; hogy a csá-

¹ Jelen tanulmány nem születhetett volna meg Ruud Lambour holland művelődéstörténész önzetlen közreműködése nélkül.

² Korabeli forrásokban Beesing, Basing, Pösing, ma Pešinok.